

RITURILE FUNERARE ÎN TRANSILVANIA, DE LA SFÎRȘITUL SECOLULUI AL III-LEA E.N. PÎNĂ ÎN SECOLUL AL V-LEA E.N.

Retragerea stăpînirii romane din Dacia, în condițiile cunoscute, deschide o nouă perspectivă de dezvoltare pentru teritoriul fostei provincii, în cadrul căreia populația romanizată își continuă existența în condiții diferite de viață, luînd contact sau conviețuind cu o serie de populații aflate în diverse stadii de dezvoltare social-economică.

Lipsa sau insuficiența izvoarelor scrise¹ îngreunează în mare măsură elucidarea proceselor istorice din această perioadă de peste două secole, deși ea a fost compensată întrucitva prin cercetări arheologice. Aceste cercetări au reușit să pună în evidență, mai ales pentru intervalul de timp cuprins între retragerea aureliană și sfîrșitul secolului al IV-lea, prezența și dăinuirea masivă a populației romanizate, alături de care apar sporadic sau mai pregnant urmele diverselor seminții aflate în trecere prin podișul Transilvaniei².

În acest sens, studiul riturilor funerare de la sfîrșitul sec. III și pînă în sec. V e.n. dezvăluie, pe de o parte, pentru populația daco-romană, continuarea principalelor forme tradiționale de înmormîntare existente încă în vremea provinciei, împletite cu forme noi, datorate adoptării creștinismului, iar pe de altă parte, ritualuri proprii populațiilor în migrație. Ne-am oprit asupra acestui interval de timp, deoarece dincolo de sfîrșitul secolului al V-lea cultura materială, în general, reflectată și în sfera riturilor funerare, se uniformizează în așa măsură încît trăsăturile populației autohtone și ale migratorilor se întrepătrund, devenind inseparabile.

Ca și în timpul provinciei, în ultimele decenii ale secolului al III-lea și în veacul următor se mențin cele două rituri funerare cunoscute: incinerarea și inhumarea. Spre deosebire de epoca romană, cînd incinerarea era aproape exclusiv folosită³, acum se constată coexistența incinerării și a inhumației, pînă cînd, în secolele următoare, cea din urmă se va generaliza.

Se remarcă, totodată, preponderența în mediul rural a incinerării față de inhumare, care se leagă mai mult de mediul fostelor centre urbane.

Astfel, incinerarea cu variantele ei: a) arderea defuncțiilor deasupra gropilor de diferite forme, deja săpate; b) arderea pe platforme de cără-

¹ *Istoria României*, vol. I, București, 1960, p. 615.

² Ne limităm, din punct de vedere geografic, exclusiv la podișul Transilvaniei, corespunzător fostei Dacia Superior, unde mediul istoric și arheologic este oarecum unitar, spre deosebire de situația din celelalte ținuturi limitrofe.

³ D. Protase, *Riturile funerare la daci și daco-romani*, Buc., 1971, p. 108—109.

mizi romane sau pietre de riu și c) arderea la *ustrinum*, după care resturile funerare sînt depuse în urne, este documentată într-o serie de localități rurale, unele cu cimitire de mari dimensiuni. Dintre cele trei variante prima se folosește la Bratei⁴ și Sighișoara⁵, a doua la Petrilaca de Mureș⁶ și Sărățeni⁷, iar ultima la Cluj—Baciu⁸, Cuci⁹, Iernut¹⁰, Sf. Gheorghe¹¹ și Soporul de Cimpie¹².

În cazul primelor două variante datarea și atribuirea etnică a mormintelor în favoarea autohtonilor n-a întîmpinat dificultăți, pe de o parte datorită facturii pieselor de inventar — chiar și în lipsa unor elemente precis databile —, pe de altă parte deoarece aceste două variante sînt, de fapt, o perpetuare a unuia și aceluiași rit, existent și în timpul provinciei — incinerarea defuncțiilor pe locul de înmormîntare¹³.

Nu același lucru se poate spune despre incinerarea în urnă, folosită de romanii provinciali, dar și de către carpi și daci liberi. În acest caz, obiectele de inventar și factura ceramicii, de tradiție romană, au constituit elementele hotărîtoare de atribuire etnică¹⁴.

În mediu rural, inhumarea în gropi simple este cunoscută în Transilvania doar în patru puncte, reprezentînd, în total, cinci morminte: Cernat¹⁵, Tîrnăvioara (Proștea Mică)¹⁶, Sf. Gheorghe¹⁷ și Suatu¹⁸. Orientarea lor, în cazurile cînd este cunoscută, nu este unitară, variînd între NNE—SSV, SSV—NNE sau E—V. Încadrarea lor cronologică se bazează pe unele piese de inventar în rîndul cărora se detașează fibula fără resort „cu picior întors pe dedesubt” (Cernat, Suatu), o fibulă „cu butoni în formă de ceapă” rotunjiți și o monedă de la Filip Arabul (Tîrnăvioara), aceasta din urmă constituind *terminus post quem*. La acestea se adaugă două sarcofage, unul descoperit în 1858 la Miercurea Sibiului, cu un capac improvizat dintr-un vechi monument roman^{18a}, și altul construit din țigle, aflat în interiorul castrului de la Olteni (vezi nota 30). Mormintele sînt ale populației autohtone, la carpi nefiînd deocamdată descoperite, cu încadrare la sfîrșitul secolului III și începutul celui următor, morminte de inhumare.

⁴ L. Bârzu, *Continuitatea populației autohtone în Transilvania în secolele IV—V (Cimitirul 1 de la Bratei)*, Buc., 1973.

⁵ D. Protase, *op. cit.*, p. 179.

⁶ Z. Székely, în *Materiale*, VI, 1959, p. 190—191; idem, în *Aluta*, I, 1969, p. 72. La prima publicare autorul indică sec. IV—V e.n., iar la a doua sec. III—IV e.n.

⁷ Idem, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 335—336; D. Protase, *op. cit.*, p. 130.

⁸ H. Daicoviciu — N. Vlăsa, în *ActaMN*, XI, 1974, p. 14—18.

⁹ A. Zrinyi, în *Marisia*, VI, 1976, p. 136.

¹⁰ N. Vlăsa, în *SCIV*, 13, 1, 1962, p. 153—156.

¹¹ Z. Székely, în *Aluta*, I, 1969, p. 47—48.

¹² D. Protase, *op. cit.*, p. 131.

¹³ *Ibidem*, p. 137.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ Z. Székely, *op. cit.*, p. 68—69.

¹⁶ N. Lupu, în *FVL*, 5, 1961, p. 153—163; D. Protase, *op. cit.*, p. 128; K. Horedt, în *Apulum*, XVI, 1978, p. 222.

¹⁷ Z. Székely, *op. cit.*, p. 47—48.

¹⁸ V. Vasiliev, în *ActaMN*, V, 1968, p. 513—516.

^{18a} C. Gooss, *Chronik* . . . , p. 102—103.

Însumind cu aproximație mormintele de incinerare, comparativ cu cele de înhumare, rezultă un raport de peste 400 de morminte de incinerare față de numai șapte de înhumare, pentru mediul rural¹⁹.

Pentru același interval de timp înhumarea este dovedită arheologic în vechile municipii romane, unde s-au descoperit o serie de sarcofage construite din piatră, cărămizi și țigle, monumente romane reutilizate, cu sau fără piese de inventar precis databile. Față de mormintele de incinerare care, în general, conțineau diverse obiecte, sarcofagele descoperite în aproape toate fostele orașe romane au fost în mare parte deschise și jefuite în antichitate, astfel că numai câteva pot fi datate pe baza inventarelor.

1. În această categorie se înscriu binecunoscutele sarcofage construite din cărămizi la Apulum, în ruinele termelor romane, cu inventar bogat din sec. al IV-lea e.n.²⁰ La Napoca, pe str. Petofi nr. 30, s-au găsit cu ani în urmă patru sarcofage, dintre care într-unul se afla o pereche de cercei de aur cu pandantiv și o monedă imperială ilizibilă, iar în altul, construit din mai multe monumente romane reutilizate, purtând și însemne creștine, patru ace ornamentale. Atît cerceii, cît și unul dintre ace (avind cap poliedric) se datează în sec. IV, deci, implicit, și sarcofagele respective²¹.

La Potaissa, un mormint de cărămizi, descoperit în 1906, conținea un ac de os, o monedă de la Commodus (183 e.n.) și o pereche de cercei similari cu cei de la Napoca. Prin analogie, pe baza acestui tip de cercel, mormintul poate fi încadrat cronologic la fel cu cele de mai sus²². Tot la Potaissa, într-un sarcofag descoperit întâmplător, s-a aflat o fibulă de argint „cu butoni în formă de ceapă“ databilă la începutul secolului al IV-lea e.n.²³

La Ulpia Traiana, în curtea vechii primării, s-a găsit un mormint în cutie de cărămizi romane acoperit cu două lespezi de piatră sumar cioplite. Pe capac se aflau două ulciorașe funerare cenușii, iar în interior mai multe fragmente ceramice, printre care o toartă smălțuită, brună, care ar pleda, eventual, pentru o datare în epoca romană târzie²⁴.

2. În afara acestor puține morminte datate în mod exact pe baza inventarelor, mai există altele care, prin particularitățile de construcție sau prin chiar locul unde s-au dezvelit, ne indică apartenența la grupul descoperirilor romane târzii. Astfel, s-a amintit deja sarcofagul cu ace ornamentale din sec. IV de la Napoca (str. Petofi nr. 30), lucrat din vechi monumente romane refolosite și „încreștinat“ prin adăugarea în

¹⁹ Observăm însă că, din aceste peste 400 de morminte, 353 aparțin cimitirului nr. 1 de la Bratei, cercetat exhaustiv. Vezi și I. Bóna, în *ArchÉrt*, 1, 1976, p. 144—146 care dă un număr de numai 267 de morminte la Bratei.

²⁰ K. Horedt, *Untersuchungen...*, p. 49—70; tot din vechile săpături ale lui B. Cserni în termele romane s-a publicat, nu de mult, un opaiț paleocreștin. Cf. Cloșca L. Băluță, în *Apulum*, IX, 1971, p. 701—704.

²¹ I. Hica-Cîmpeanu, în *ActaMN*, XIV, 1977, p. 222—226; C. Daicoviciu, în *ACMIT*, 1929, p. 311; Idem, în *AISC*, II, 1933—1935, p. 198—200, 204—206.

²² Oct. Floca, în *Sargetia*, II, 1941, p. 42; I. Winkler, Ana Hopârtean, *Moneda antică la Potaissa*, Cluj, 1973, p. 46—47; I. Hica-Cîmpeanu, *op. cit.*, p. 226, nota 23.

²³ I. Mitrofan, în *ActaMN*, VI, 1969, p. 517, 521.

²⁴ Oct. Floca, *op. cit.*, p. 33—34.

inscripția inițială romană a semnelor crucii și a literelor A și Ω, probabil odată cu îmbinarea fragmentelor ce l-au alcătuit. El reprezintă pînă acum, în Dacia, singurul mormint la care reutilizarea monumentelor romane este în mod cert datată.

Prin analogie cu alte descoperiri din provinciile romane învecinate s-a constatat că toate mormintele construite din refolosiri de fragmente litice romane, indiferent de prezența sau absența inventarului, au fost încadrate cronologic începînd cu sfîrșitul secolului al III-lea e.n., în secolul următor răspîndirea lor fiind frecventă, în legătură mai ales cu adoptarea creștinismului. Refolosirea devenind, prin ea însăși, un element de datare, în aceeași categorie de descoperiri romane tîrzii se pot include o serie de alte morminte, fără obiecte de inventar²⁵.

Astfel, la Napoca, în afară de cel „îcreștinat“, sînt cunoscute mai multe sarcofage cu reutilizări: unul tot pe str. Petofi, deci în apropierea celor cu inventar deja amintite, altul în aceeași zonă, pe str. Kogălniceanu, ambele cu capace din monumente romane refolosite, trei în Piața Ștefan cel Mare, construite în întregime din pietre romane, la care se adaugă, din săpături arheologice mai recente, șase sarcofage din necropola aflată în zona str. Plugarilor, unde, pe baza altor criterii, s-a propus pentru mormintele găsite mai demult, în 1933, o datare ulterioară retragerii aureliene²⁶.

La Potaissa, unul dintre sarcofagele descoperite în apropierea cazarnei Mihai Viteazul avea cutia realizată dintr-o piesă arhitectonică romană cioplită în acest scop²⁷.

La Apulum, cu ocazia săpăturilor efectuate pentru dezvelirea cimitirului provincial roman de pe „Podei“, au apărut cinci morminte construite din cărămizi și țigle, dintre care la două s-au refolosit și monumente romane. Adăugîndu-se la aceasta orientarea pe axa V—E sau NV—SE și lipsind inventarul databil, presupunem că și aici avem de a face cu sarcofage aparținînd epocii romane tîrzii²⁸. Tot în categoria sarcofagelor încadrate pe baza particularităților de construcție au fost incluse cele cinci morminte descoperite în 1933 la Napoca (str. Plugarilor). Analizîndu-se caracteristicile acestora: orientarea constantă pe axa V—E, existența într-un caz a cutiei din țigle, în alt caz forma trapezoidală a mormîntului, prezența stratului de var, lipsa inventarului, precum și dispunerea sarcofagelor în șiruri, prin analogie cu descoperiri similare din alte provincii s-a ajuns la concluzia că ele pot fi considerate morminte romane tîrzii, eventual creștine²⁹. După cum am mai spus, săpăturile

²⁵ Cf. I. Hica-Cimpeanu, *op. cit.*, p. 233—235.

²⁶ N. D. Covaciu, în *ACMIT*, I, 1926—1928, p. 221; I. Hica-Cimpeanu, *op. cit.*, p. 228—231; *KVSL*, X, 1887, p. 83—84; cf. I. I. Russu, în *Studii teologice*, ser. II, X, 5—6, Buc., 1958, p. 323; Oct. Floca, *op. cit.*, p. 89.

²⁷ I. I. Russu, în *AISC*, III, 1936—1940, 1941, p. 335—336, fig. 12.

²⁸ Este vorba de mormintele nr. 111, 112, 113, 114 și 120, la cele două din urmă folosindu-se în construcția cutiei o piatră anepigrafă de forma unui fus de coloană și, respectiv, un monument funerar cu reprezentarea unui sfinx în basorelief. Cf. D. Protase, în *Apulum*, XII, 1974, p. 134—135, 140. Autorul consideră, pe baza stratigrafiei verticale din cimitir, că toate mormintele de inhumație sînt anterioare celor de incinerare.

²⁹ W. Wolski, în *Apulum*, IX, 1971, p. 583—595.

arheologice în aceeași zonă au confirmat această datare. Subliniem însă faptul că *fiecare element* care a conlucrat la această concluzie *luat în parte, izolat, nu constituie prin el însuși un temei suficient pentru o atare încadrare cronologică*. Fac excepție, poate, doar sarcofagele din țigle, care datorită materialului din care au fost lucrate sînt considerate tîrzii, fără a mai necesita alte argumente. Din acestea însă, în Transilvania, nu cunoaștem, în afară de cel amintit la Napoca (str. Plugarilor), decît unul, din zona Ulpiei Traiane — Ostrov și un altul găsit în interiorul castrului de la Olteni (jud. Covasna)³⁰.

Dintre mormintele posibil tîrzii, potrivit formei și orientării lor, ar putea face parte unul dintre sarcofagele de cărămidă de la Potaissa (Dealul Șuia), trapezoidal, orientat pe axa SV—NE, cu inventar ceramic³¹.

3. O altă categorie de morminte, databile cu aproximație între sfîrșitul secolului al III-lea și începutul veacului următor, o constituie cele descoperite în interiorul unor construcții romane. Se subînțelege că înmormîntarea în astfel de locuri s-a făcut după ce clădirea respectivă a fost abandonată sau n-a mai îndeplinit funcția pentru care a fost destinată și acest lucru trebuie să se fi petrecut la sfîrșitul stăpînirii romane. Nu este, desigur, exclus ca o construcție să înceteze de a mai fi folosită, chiar în epocă romană. Totuși, la Apulum, mormintele din terme, prin inventarul lor, datează din sec. al IV-lea e.n. Sarcofagul deja descris de la Ulpia Traiana, aflat în curtea vechii primării, relativ datat cu ajutorul fragmentului ceramic smălțuit, prin analogie cu cele de la Apulum, întrucît se află în incinta orașului antic, dobîndește un plus de siguranță în încadrarea propusă. Probabil și sarcofagul de cărămizi găsit la Ulpia Traiana, în ruinele unei *villa suburbana*³², se înscrie în același grup de morminte romane tîrzii.

Analiza ritului de înmormîntare în mediu urban arată folosirea exclusivă a inhumăției, în bună parte sub influența creștinismului. Pe de altă parte, nu se sesizează în nici un fel prezența elementului dacic, de unde s-a tras concluzia justă că la orașe „avem de-a face mai degrabă cu o populație romană provincială, decît cu comunități de daci romanizați, trecuți la inhumăție“³³.

După abandonarea provinciei se observă mai clar o serie de elemente infiltrate treptat, unele înrudite cu nucleul populației autohtone,

³⁰ Oct. Floca, *op. cit.*, p. 48; G. Téglás, în *Hunyadv. tört.*, I, p. 85, fig. 184; Z. Székely, în *Almanah 1879—1954*, Tg. Mureș, 1955, p. 29, fig. 13/2; idem, în *ArhMold*, V, 1967, p. 141.

³¹ I. Țigăra, în *ProblMuz*, 1960, p. 202. Tot la Potaissa s-a remarcat forma deosebită a unui capac de sarcofag din piatră, orientat S—N. Inventarul este constituit din fragmente ceramice, o cataramă și o plăcuță de bronz perforată. Se mai menționează un strat gros de var existent sub schelet. Întrucît sarcofagul n-a fost desenat pentru a se studia modul de construcție, iar pentru obiecte nu avem, deocamdată, analogii, nu-l putem încadra cronologic mai exact, cu toate că I. Téglás îi subliniază felul de construcție, deosebit de mormintele romane cunoscute. Cf. I. Téglás, în *ArchÉrt*, XVI, 1896, p. 65—68.

³² C. Daicoviciu, în *Dacia*, I, 1924, p. 234—235, fig. 2. Pentru datare, cf. Oct. Floca, *op. cit.*, p. 54.

³³ D. Protase, *Riturile...*, p. 135.

cum sînt dacii liberi veniți dinspre vest și carpicii dinspre est, altele ale populațiilor germanice.

Populația neromanizată daco-carpică practică în Transilvania ritul incinerăției, rit ce o deosebește de cele de origine germanică sau sarmato-iazigă, practicînd inhumăția. În afara ritului, piesele specifice de inventar diferențiază această populație atît de cea daco-romană, cît și de celelalte seminții.

Dacii liberi, veniți dinspre vest, sînt documentați pînă acum într-un singur punct, la Cipău (Gîrle), unde s-au găsit în total cinci urne funerare, datate după factura lor și pe baza unui tezaur monetar descoperit în același loc în sec. al IV-lea e.n. Ceramica și obiectele de inventar ar indica prezența unei populații sarmato-iazige, dacă ritul incinerăției n-ar contrazice această atribuire. Mormintele aparțin deci unei populații care vine dintr-o zonă cu puternice influențe sarmatice, din vestul sau nord-vestul țării³⁴.

Pătrunderea dinspre est a carpilor pe teritoriul provinciei este dovedită prin descoperirea unei urne izolate la Mediaș, fără inventar, încadrată cronologic în a doua jumătate a sec. III e.n., și la Șopteriu (jud. Bistrița-Năsăud), prin cele 25 de morminte de incinerăție, unele în urne, altele în gropi, cu inventar sărăcăcios. Au fost datate în același interval de timp ca și mormintul de la Mediaș³⁵.

Am lăsat dinadins la urmă problema binecunoscutului cimitir de la Soporul de Cîmpie, care prin anumite caracteristici legate mai ales de unele piese de inventar s-a pretat la o vastă discuție referitoare la datarea, dar, mai ales, la atribuirea sa etnică. Nu este cazul aici să reamintim numeroasele articole, cu atît mai mult cu cît cimitirul se leagă, în principal, de perioada provinciei și într-o mai mică măsură de intervalul de timp ce-l discutăm. Autorul săpăturilor a încadrat cronologic cimitirul în perioada cuprinsă între mijlocul sec. II e.n. și sfîrșitul sec. III e.n.³⁶

În privința atribuirii etnice, unele piese de podoabă cum sînt: cerceii lucrați în filigran, pandantivele de argint în formă de coșuleț conic și pandantivele de fier în formă de căldărușă, regăsite identic în cimitirele carpice din Moldova, precum și alte considerații istorice legate de ritual, l-au determinat pe K. Horedt să susțină o *prezență efectivă* a unei populații carpice nu numai la Soporul de Cîmpie, ci și la Obreja³⁷, spre deosebire de D. Protase, care admite numai *împrumutarea* acestor obiecte de către daco-romanii din interiorul provinciei de la carpicii cu care aveau legături, insistînd, totodată, asupra trăsăturilor ce *deosebesc* cimitirul de la Soporul de Cîmpie de cele carpice³⁸.

³⁴ N. Vlăsa, în *SCIV*, 16, 3, 1965, p. 501—516.

³⁵ I. H. Crișan, în *ActMed*, 3, 1955—1956, p. 40—41; G. Marinescu și C. Gaiu, în *Dacia*, N.S., XXII, 1978, p. 360.

³⁶ D. Protase, *Un cimitir dacic din epoca romană la Soporul de Cîmpie*, București, 1976, p. 81—82.

³⁷ K. Horedt, în *SCIV*, 24, 2, 1973, p. 304—309; idem, în *Apulum*, XVI, 1978, p. 227—234.

³⁸ D. Protase, *Un cimitir dacic...*, p. 83—87.

În această fază, cînd argumentelor aduse în favoarea unei atribuirii li se pot opune contraargumente de aceeași valoare, problema etnicității nu se poate rezolva în mod decisiv. Ori care ar fi rezultatul cercetărilor în această privință, admigrația populațiilor de origine dacică în interiorul Transilvaniei nu mai poate fi sesizată arheologic după mijlocul secolului al IV-lea și la începutul secolului următor.

În schimb, în aceeași perioadă își fac apariția primele triburi de populație germanică, purtătoare ale culturii Sintana de Mureș—Cerneahov. Numeroasele lucrări referitoare la aria de răspîndire, originea și caracteristicile culturii Sintana de Mureș fac inutilă repetarea rezumativă a unor date deja cunoscute, de aceea ne vom referi mai mult la elementele ce diferențiază mormintele din Transilvania de cele din Moldova și Muntenia.

Spre deosebire de practicarea concomitentă a incinerății și inhumăției în regiunile extracarpatică, chiar dacă raportul este favorabil inhumăției, în Transilvania se folosește în exclusivitate acest din urmă rit³⁹. Coroborat cu anumite caracteristici legate de unele piese de inventar, dintre care amintim doar tipologia fibulei cu semidisc și proporția redusă a ceramicii lucrată cu mîna, s-a ajuns la concluzia că descoperirile transilvănene sînt, față de cele extracarpatică, relativ tîrzii, putînd fi încadrate cronologic abia în a doua jumătate a secolului al IV-lea și pînă la începutul secolului următor, eventual⁴⁰.

În Transilvania sînt citeva cimitire cerneahoviene cu un număr destul de mare de morminte, intrînd trăsăturile „clasice“ ale acestei culturi: Sintana de Mureș⁴¹, Tg. Mureș⁴² și Pălatca⁴³. În afară de acestea mai sînt morminte sau grupuri restrînse, mai recent descoperite la: Ciumbud⁴⁴, Cluj (str. 30 Dec.)⁴⁵, Cristești (Azomureș)⁴⁶, Ocnîța⁴⁷, Rugănești⁴⁸, Vermeș⁴⁹ și Fintinele (Rit)⁵⁰. Se mai adaugă o serie de obiecte desco-

³⁹ Face excepție singurul mormînt de incinerăție cu elemente de tip Sintana, descoperit la Lechința de Mureș, în privința apartenenței căruia s-a discutat îndelung, fără a se ajunge la un consens general. Cf. D. Protasc, *Riturile...*, p. 125—127 și notele 155—156. Prezența vasului roman decorat cu șerpi a fost pusă în legătură cu activitatea atelierelor de olari de la Cristești, care funcționează și în sec. IV e.n. Cf. A. Zrinyi, în *SMTgM*, II, 1972, p. 69—70.

⁴⁰ Gh. Diaconu, în *SCIV*, 12, 2, 1961, p. 281; I. Ioniță, în *ArhMold*, IV, 1966, p. 240; K. Horedt, în *SCIV*, 18, 4, 1967, p. 578.

⁴¹ I. Kovács, în *Dolg*, 3, 1912, p. 250—367.

⁴² Idem, în *Dolg*, 6, 1915, p. 278—296.

⁴³ M. Macrea, în *Studii*, I, 2, 1949, p. 110—116; I. Hica-Cimpeanu, în *Dacia*, N.S., XX, 1976, p. 23—36.

⁴⁴ A. Dankanits și I. Ferenczi, în *Materiale*, VI, 1959, p. 614. Mormîntul nr. 34.

⁴⁵ N. Vlăsa, în *Materiale*, IX, 1970, p. 529—532.

⁴⁶ M. Petică, în *Marisia*, VI, 1976, p. 697—700 și pl. 120.

⁴⁷ G. Marinescu și Șt. Dănilă, în *File de istorie*, IV, 1976, p. 26—31.

⁴⁸ Z. Székely, în *Almanahul Muzeului din Cristuru Secuiesc, Studii și Comunicări*, Miercurea-Ciuc, 1974, p. 147—163.

⁴⁹ G. Marinescu și Șt. Dănilă, *op. cit.*, p. 38.

⁵⁰ Inedit, informații amabile din partea colegului Corneliu Gaiu. Piesele de inventar arată aici o continuitate pe durata secolelor IV—V e.n., precum și anumite trăsături ce diferențiază acest cimitir de cele propriu-zis cerneahoviene.

perite izolat, care au fost considerate ca făcând parte tot din inventare funerare⁵¹.

Față de orientarea folosită, în general pe axa N—S cu deviații, în puține cazuri se întilnesc câteva morminte V—E, care nu apar grupate separat de restul cimitirului⁵². Orientarea pe axa V—E, asociată cu sărăcia inventarului și cu datele documentare care atestă răspîndirea creștinismului la goții din nordul Dunării, constituie suficiente dovezi pentru atribuirea acestor morminte unei populații creștinate⁵³.

Inventarul mormintelor orientate N—S este bogat, comun întregii arii de răspîndire a culturii Sintana de Mureș—Cerneahov: ceramica de forme variate, a cărei prezență constituie un element caracteristic de ritual, fibule, catarama, piepteni de os cu miner semicircular, măregele, pandantive de metal sau de os, pahare de sticlă, amnare de tip „Przeworsk“, fusaiole, cuțite. Acestea din urmă se află de obicei lângă oseminte de animale, sacrificate ritual. Armele lipsesc în Transilvania, cu excepția toporului de luptă găsit în mormîntul de la Ciumbrud. Miniatural, același element se regăsește la Sintana de Mureș și Tg. Mureș, fiind pus în legătură cu purtătorii culturii Przeworsk⁵⁴. În legătură cu prezența pandantivelor metalice de formă rombică, s-a constatat că în Transilvania ele apar atît în mediu roman tîrziu, cît și în cimitire de tip cerneahovian⁵⁵. Cu toate că necropolele cercetate arheologic în afara arcului carpatic întrec în mod sensibil numărul celor din Transilvania, aceste pandantive nu se află în zona extracarpatică, decît într-un singur punct, la Lețcani. Trebuie deci să presupunem că ele se folosesc mai mult în a doua jumătate a secolului al IV-lea e.n.

Compoziția etnică relativ unitară a purtătorilor culturii Sintana de Mureș din Transilvania nu exclude anumite împrumuturi sau influențe datorate populațiilor cu care ei au venit în contact. În afara elementelor care pot fi puse pe seama purtătorilor culturii Przeworsk (amnarele, topoarele) s-a subliniat faptul că sarmații au contribuit în mare măsură la vehicularea unor obiecte de podoabă, cum sînt pandantivele prismatice de os, scoicile marine; mai mult, lor li se datorează răspîndirea inhumatîei, tipul gropilor cu prag și anumite poziții în care au fost inhumatî defuncții⁵⁶.

⁵¹ O listă aproape completă la K. Horedt, *op. cit.*, p. 576, nota 5, la care s-ar putea adăuga Tg. Mureș (Fabrica de cărămizi), unde s-au descoperit trei vase și un pahar de sticlă. Cf. idem, în *SCIV*, 6, 3—4, 1955, p. 675, 672.

⁵² I. Kovács, în *Dolg*, 3, 1912, la Sintana de Mureș, vezi planul cimitirului, unde, din totalul de 78 de morminte, opt sînt orientate V—E, din care șase fără inventar, iar la Tg. Mureș, din șase, unul este orientat V—E, avînd doar fragmente din două vase cenușii. Idem, în *Dolg*, 6, 1915, p. 286—287.

⁵³ B. Mitrea și C. Preda, *Necropole din secolul al IV-lea e.n. în Muntenia*, București, 1966, p. 160—161. O altă dovadă ar fi matrița pentru ștampilarea piinii sfințite, de la Pălătea (mormîntul nr. 3), acesta orientat însă N—S. Cf. I. Hica-Cimpeanu, *op. cit.*, p. 34—35.

⁵⁴ I. Ioniță, *op. cit.*, p. 237.

⁵⁵ În stadiul actual al cercetărilor se cunosc 13 puncte cu asemenea pandantive. Cf. I. Hica-Cimpeanu, *op. cit.*, p. 35 și K. Horedt, în *Apulum*, XVI, 1978, p. 233.

⁵⁶ Gh. Diaconu, în *SCIV*, 12, 2, 1961, p. 278—279; I. Ioniță, *op. cit.*, p. 245—246. La Ciumbrud mormîntul nr. 34 are groapă cu prag, iar la Cluj (str. 30 Dec.) se remarcă poziția șezîndă a scheletului nr. 3.

Una dintre piesele de inventar, care constituie deocamdată o apariție inexplicabilă în cadrul culturii Sintana de Mureș, este căldărușa de lemn cu cercuri de fier. În Transilvania ea s-a descoperit la Ciumbud și Ocnița, așezată fiind la capul scheletului. Oricît de tirziu s-ar încerca datarea celor două morminte în discuție, nu se poate face deocamdată legătura cu obiectele similare cunoscute, care apar, cel mai devreme, în secolul al VI-lea e.n.⁵⁷

Varietatea de aspecte existentă în unitatea culturii Sintana de Mureș, sesizabilă și în cimitirele transilvănene, se datorează participării elementelor locale din cadrul vastei sale arii de răspîndire. De aceea în cuprinsul ei se recunosc elemente nordice, răsăritene, nord-pontice, romane sau ale populațiilor romanizate, motive suficiente pentru a se exclude posibilitatea atribuirii ei unei singure populații. În principal, purtătorii acestei culturi sînt triburile germanice în migrație⁵⁸, în Transilvania, concomitent, existînd, de sine stătătoare și complet diferită, cultura materială a populației romanizate.

Sfîrșitul culturii Sintana de Mureș în Transilvania a fost fixat cu aproximație pe la 400 e.n. sau la începutul secolului al V-lea e.n., odată cu dezmembrarea supremației goților. Trecerea de la acest eveniment la apariția orizontului „cu morminte în șiruri“ se desfășoară în cursul secolului al V-lea, interval în legătură cu care izvoarele istorice sînt mai numeroase decît datele arheologice. Pentru Transilvania, vestigiile aparținătoare populației autohtone romanizate sînt destul de slab reprezentate. Această situație este însă valabilă și pentru regiuni întinse ale Europei, unde continuitatea romanică este neîntreruptă, după cum rezultă din izvoarele literare ale vremii, contrastînd cu raritatea culturii materiale a acestei perioade⁵⁹.

În descoperirile funerare ale secolului al V-lea în Transilvania se remarcă faptul că nu mai găsim cimitire de mari dimensiuni, ci doar grupuri restrinse sau, mai ales, morminte izolate⁶⁰. Acestea se află concentrate cu precădere în podișul Transilvaniei, pe văile Someșului și Tîrnavelor, avînd ca centru cursul mijlociu al Mureșului și Cimpia Transilvaniei.

Datorită caracterului eterogen al populațiilor ce locuiesc acum în podișul Transilvaniei și vehiculării unor piese de inventar pe teritorii întinse, unele reprezentînd o „modă“ a vremii, sau, în rare cazuri, din lipsa obiectelor de inventar în morminte, etnicul defuncților este stabilit cu dificultate. Ritul funerar folosit este inhumarea în gropi rectangulare, uneori cu urme de sicrie din lemn, orientarea defuncților generalizîndu-se pe axa V—E, spre deosebire de mormintele din cultura Sintana de Mureș—Cerneahov⁶¹.

⁵⁷ G. Marinescu și Șt. Dănilă, *op. cit.*, p. 29—30.

⁵⁸ B. Mitrea și C. Preda, *op. cit.*, p. 152—153, cu bibliografia citată.

⁵⁹ Pentru situația din Noricum, cf. Eugippius, *Das Leben des Heiligen Severin*, ed. R. Noll, Berlin, 1963; J. Dhoudt, S. J. De Laet și P. Hombert, în *L'antiquité classique*, XVII, 1958, p. 133—156; K. Horedt, în *SCIV*, 18, 4, 1967, p. 586.

⁶⁰ V. Bierbrauer, *Die ostgotischen Grab- und Schatzfunde in Italien*, Spoleto, 1975, p. 62.

⁶¹ K. Horedt și D. Protase, în *Germania*, 50, 1—2, 1972, p. 191.

În cadrul cimitirului nr. 1 de la Bratei se susține existența câtorva morminte de incinerare de la începutul secolului al V-lea e.n., dar elementele de datare nu sînt, din păcate, convingătoare⁶². Perpetuarea incinerării într-o vreme cînd creștinismul oficial recunoscut ciștigă tot mai mult teren arată, în cazul mormintelor de la Bratei, pe care le credem databile numai în secolul al IV-lea, că el n-a fost adoptat dintr-o dată de către toată populația autohtonă a fostei provincii, ceea ce e perfect credibil. Importanța ritului folosit este cu atît mai mare cu cît *inhumația este legată absolut obligatoriu de creștinism*, chiar dacă alte elemente de ritual vor fi asimilate mai tîrziu⁶³.

În general, mormintele de inhumație din secolul al V-lea se remarcă prin inventarul lor bogat și variat, de cele mai multe ori acesta constînd din piese de aur sau argint, decorate cu almandine. Există însă și morminte fără inventar sau cu piese mai modeste (în sensul că nu sînt lucruri din metal prețios). În rîndul acestora se numără cele patru morminte fără inventar de la Soporul de Cîmpie⁶⁴, două morminte de la Morești cu inventar sărăcăcios⁶⁵ și un mormînt izolat de la Țaga, la care toate piesele metalice sînt din bronz⁶⁶.

O altă categorie o formează mormintele cu majoritatea obiectelor de podoabă din argint. Dintre descoperirile mai vechi se cunoaște un mormînt de la Sighișoara⁶⁷, patru morminte de la Cluj—Someșeni⁶⁸, iar la Slimnic un mormînt izolat, care, cu excepția unei cataramă din fier, avea restul podoabelor metalice lucrăte din argint⁶⁹.

Celelalte morminte datate în cursul sec. al V-lea e.n. se remarcă prin bogăția și frumusețea deosebită a inventarelor funerare și au fost denumite din acest motiv „morminte princiare“. Denumirea se datorează și faptului că ele au aparținut unor căpetenii sau șefi de triburi care au acumulat în timpul vieții adevărate tezaure de piese din aur, fie primite

⁶² Ligia Bărză, *op. cit.*, p. 81—82.

⁶³ Oricît de dificil s-ar fi impus creștinismul în mediu rural (comparativ cu mediul urban) este de presupus că într-un cimitir de dimensiuni atît de mari, dacă ar fi existat morminte din sec. V e.n., acestea s-ar fi diferențiat de cele din sec. IV e.n., aflate pe același teritoriu, cel puțin prin trecerea la inhumație, dacă nu și prin alte elemente care să ateste, cît de cît, la ciștiga dintre foștii locuitori, adoptarea creștinismului. Lipsește însă tocmai succesiunea de la incinerare la inhumație și nici celelalte argumente ale autoarei în favoarea unei datări în sec. V nu sînt inatacabile, deci trebuie să considerăm că cimitirul nr. 1 de la Bratei datează, în întregime, din secolul al IV-lea e.n. Pe baza unor observații și considerente intrucitva diferite, nu arareori presărate cu malițiozități. I. Bóna, *op. cit.*, p. 144—146, încadrează cronologic cimitirul în cursul secolului al IV-lea e.n. În legătură cu cele spuse mai sus, cf. *DACL*, VII, 1, 1906, s.v. *Incinération*, col. 502—508. Tot aici, referitor la ritul din sec. V e.n.: „Au Ve siècle la crémation était délaissée, oubliée“.

⁶⁴ D. Protase, *Riturile ...*, p. 131.

⁶⁵ K. Horedt, în *SCIV*, 5, 1—2, 1954, p. 201; idem, în *Dacia*, N.S., XXI, 1977, p. 256; 267, nr. 16.

⁶⁶ E. Chirilă — I. Chifor, în *ActaMP*, I, 1977, p. 181—184.

⁶⁷ D. Csallány, *Archäologische Denkmäler der Gepiden im Mitteldonaubecken (454—568 u.Z.)*, Budapest, 1961, p. 198, pl. 213/9, 10; pl. 214/11; K. Horedt, *op. cit.*, p. 267, nr. 22.

⁶⁸ K. Horedt, în *ActMuz*, 2, 1956, p. 144—146.

⁶⁹ I. Glodariu, în *Germania*, 52, 1974, p. 483—489.

ca răsplată (subsidii) în urma unor servicii aduse Imperiului, fie lucrate în atelierele bizantine și pontice, la comanda lor.

Morminte fastuoase s-au descoperit în câteva localități la: Apahida (două morminte)⁷⁰, Moigrad (un mormint cu inventar hunic)⁷¹, Velt (un mormint)⁷², Cepari (un mormint)⁷³ și Fintinele⁷⁴, mai multe morminte, nepublicate încă.

Studierea amănunțită și comparativă a inventarelor celor două morminte de la Apahida, primul descoperit în 1889, al doilea în 1968, a permis stabilirea în cadrul secolului al V-lea a raportului cronologic dintre cele două morminte. Astfel, primul mormint de la Apahida, atribuit „principelui“ Omharus, pe baza a două inele de aur din inventarul său care poartă incizat acest nume, o dată scris complet, cu litere capitale romane, a doua oară ca monogramă cu litere grecești⁷⁵, a fost încadrat cronologic datorită anumitor trăsături stilistice și prin analogie cu descoperiri similare (mormintul regelui Childeric) în al treilea sfert al secolului al V-lea e.n.⁷⁶

Mormintul mai recent dezvelit (nr. 2), cuprinzând obiecte de uz personal, arme, piese de harnașament și îmbrăcăminte, unele ornamentate cu almandine în tehnica „cloisonnée“, datorită sesizării unor influențe nomade hunice (aplicile în formă de vultur și prezenței pieselor de harnașament), a fost datat anterior primului mormint, adică înainte de mijlocul secolului al V-lea e.n.⁷⁷

Piesele de la Moigrad, care foarte probabil făceau parte dintr-un inventar funerar, aparțin echipamentului unui călăreț, datorită prezenței aplicilor care se fixau pe harnașament, unele în formă de vultur, și plăcilor ripsate ce protejau mînerul unui bici. Simbolul „arborelui morții“, măștile și reprezentările animaliere, constituie elemente șamaniste. Toate caracteristicile au condus spre atribuirea inventarului unui călăreț răsăritean din prima jumătate a secolului al V-lea⁷⁸, în drum spre Cimpia

⁷⁰J. Hampel, *Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn*, Braunschweig, 1905, II, p. 39—43, III, pl. 32—36; H. Finály, în *ArchÉrt*, IX, 1889, p. 305—320; N. Fettich, în *ArchHung*, 32, 1953, p. 145—147; K. Horedt—D. Protase, *op. cit.*, p. 174—220.

⁷¹N. Fettich, *op. cit.*, p. 161—170; K. Horedt, în *Germania*, 55, 1—2, 1977, p. 7—20.

⁷²Gy. László, în *Közlemények*, I, 1941, p. 125—126, pl. I/1—7.

⁷³D. Protase, în *Dacia*, N.S., IV, 1960, p. 569—575.

⁷⁴*Dacia* N.S., XVII, 1973, p. 375; *Dacia*, N.S., XIX, 1975, p. 285. La K. Horedt, în *Dacia*, N.S., XXI, 1977, p. 267, nr. 10 sint menționate două morminte. În afara celor enumerate se mai cunosc în Transilvania o serie de piese de îmbrăcăminte sau podoabă, care deși nu s-au găsit lângă schelete fac parte mai degrabă din inventare funerare. Cf. idem, *op. cit.*, p. 267—268. Repertoriul se referă la descoperirile datate numai începând din a doua jumătate a sec. V e.n. Tot aici s-ar putea adăuga *umbo*-ul de scut, fațetat, din jud. Bistrița-Năsăud, cf. R. Harhoiu, în Al. Odobescu, *Tezaurul de la Pietroasa*, București, 1976, p. 1027, nota 195.

⁷⁵J. Werner, în *Kölner Jahrbuch*, 9, 1967/1968, p. 120—123.

⁷⁶K. Horedt, *Untersuchungen...*, p. 82; J. Werner în *Rheinische Vierteljahrsblätter*, 35, 1971, p. 43—46.

⁷⁷K. Horedt și D. Protase, *op. cit.*, p. 209—210; vezi și R. Harhoiu, *op. cit.*, p. 1023—1024, care încadrează ambele morminte în a doua jumătate a secolului al V-lea e.n.

⁷⁸K. Horedt, în *Germania*, 55, 1—2, 1977, p. 19.

Tisei, unde, pînă la moartea lui Attila, se constituie marea putere politică a hunilor. În aceeași categorie a mormintelor datate în prima jumătate a secolului al V-lea e.n. se plasează descoperirea de la Velț, înrudită tipologic cu anumite fibule din tezaurul al doilea de la Șimleul Silvaniei⁷⁹.

În a doua jumătate a aceluiași secol, în afară de primul mormint de la Apahida, se înscriu probabil cele de la Fintînele, datorită existenței unei fibule de tip Levice Prșa⁸⁰. În aceeași perioadă se încadrează mormintul de la Cepari⁸¹, la care, spre deosebire de mormintele amintite mai sus, nici una dintre piesele de aur nu este decorată cu almandine.

Toate celelalte morminte de înhumăție din secolul al V-lea, fără inventar, cu inventar mai modest sau cu obiecte lucrate numai din argint (unele pe baza fibulelor turnate ce urmează cronologic celor tîrzii cu cap semicircular), au fost încadrate de către cei care le-au publicat în a doua jumătate a secolului al V-lea e.n.⁸²

Referitor la etnicul celor din secolul al V-lea, numai mormintul de la Moigrad a fost pus în legătură cu hunii, datorită elementelor sale șamaniste, pentru celelalte propunîndu-se o atribuire pe seama populațiilor germanice și sarmatice alano-ostrogote, aflate sub stăpînirea sau în sfera de influență a hunilor, prăbușirea regatului lui Attila fiind data aproximativă după care începe supremația ostrogoților, pînă cînd locul lor va fi luat de o altă ramură a populațiilor germanice, gepizii⁸³.

Problemele generale legate de înmormintările din Transilvania privitoare mai ales la caracteristicile pieselor de inventar, în intervalul de timp cuprins între mijlocul secolului al V-lea și sfîrșitul secolului al VII-lea e.n., au fost deja amplu discutate și sintetizate, propunîndu-se o clasificare cronologică pe grupe de descoperiri⁸⁴. De aceea prezentarea diverselor aspecte legate de rit și ritual în perioada următoare secolului al V-lea e.n. n-ar face decît să repete puncte de vedere deja cunoscute.

Reluarea în discuție a înmormintărilor din sec. VI—VII e.n. va fi justificată numai prin apariția, în viitor, a unui număr considerabil de descoperiri, care să schimbe esențial sau să completeze concluziile reflectate de actualul stadiu al cercetărilor asupra acestei perioade.

IOANA HICA-CIMPEANU

⁷⁹ R. Harhoiu, *op. cit.*, p. 1019, 1023.

⁸⁰ K. Horedt, în *Dacia*, N.S., XXI, 1977, p. 256; cf. J. Werner, în *SlovArch*, VII, 2, 1959, p. 431, care încadrează acest tip de fibulă în jurul anilor 453 e.n.

⁸¹ D. Protase, în *Dacia*, N.S., IV, 1960, p. 575. Moneda lui Theodosius al II-lea constituie aici *terminus post quem*.

⁸² Pentru raportul cronologic între cele două tipuri de fibule, cf. J. Werner, *op. cit.*, p. 423—426. În categoria fibulelor turnate se înscrie și piesa izolată de la Căpușul Mare, provenită probabil dintr-un mormint. Cf. K. Horedt, în *Dacia*, N.S., XXI, 1977, p. 267—268, nr. 3.

⁸³ Idem, în *ActMuz*, VI, 1969, p. 549—552; K. Horedt și D. Protase, *op. cit.*, p. 215—216; R. Harhoiu, în *Relations between the autochthonous populations and the migratory populations on the territory of Romania*, București, 1975, p. 99—109.

⁸⁴ K. Horedt, în *Dacia*, N.S., XXI, 1977, p. 251—268. Despre periodizarea întregii epoci merovingiene, cf. H. Ament, în *Germania*, 55, 1—2, 1977, p. 133—140.

DIE BESTATTUNGSRITEN IN SIEBENBÜRGEN VON ENDE DES 3. JHS. BIS INS 5. JH. U. Z.

(Zusammenfassung)

Die Studie beabsichtigt eine gedrängte Darstellung der Bestattungsriten in Siebenbürgen im Zeitraum zwischen dem Ende des 3. Jhs. und dem 5. Jh. u. Z. zu geben. Es wird die Fortdauer der bedeutendsten traditionellen, zur Zeit der Provinz üblichen Riten gezeigt, die sich nun mit neuen, entweder dem Übergang zum Christentum, oder den Wandervölkern zu verdankenden Formen verflechten.

Die bedeutendsten Riten — Brand — und Körperbestattung — dauern bis ins 5. Jh. gleichlaufend fort, als sich die Körperbestattung exklusive behauptet. Im Gegensatz zu den ehemaligen römischen Städten (siehe Anm. 20—32), wo ausschliesslich die Körperbestattung in Stein —, Mauerstein — und Dachziegelsarkophagen oder wiederverwendeten römischen Monumenten angewandt wurde, sind auf dem Lande mehrmals Brandbestattung und ihre Varianten anzutreffen (siehe Anm. 4—22), während Körperbestattung nur an einigen Stellen vorliegt (siehe Anm. 15—18a). Für das städtische Milieu wird eine Gliederung nach Kategorien der Sarkophage vorgenommen, auf Grund (1) der Beigaben, (2) der Baueigenheiten (Wiederverwendung von römischen Monumenten, Ziegelbau, trapezförmige Form), (3) der Tatsache dass sie in alten, aus der Römerzeit stammenden Gebäuden aufgefunden wurden.

Es wird erwiesen dass man am Ende des 3. Jhs. und im 4. Jh. in den Städten eine provinziell-römische Bevölkerung bestattete, im Unterschied zum ländlichen Milieu, wo die dakischen Traditionen fort dauern.

Im selben Zeitraum dringen in Siebenbürgen die freien Daker von Westen und die Karpen von Osten her ein (siehe Anm. 34—35). Die Frage der Datierung und Zuweisung der Begräbnisstätte von Soporul de Cimpie bleibt bis auf weitere Forschungen offen.

Im 4. Jh. treten die ersten germanischen Stämme, Träger der Sîntana de Mureş-Cerneahov Kultur auf. In einer Reihe von siebenbürgischen Ortschaften wurden dieser Kultur angehörende Begräbnisplätze und vereinzelt Grabstätten entdeckt (siehe Anm. 41—50).

Die Jahrzehnte des 5. Jhs. die das Aufhören der Sîntana de Mureş-Cerneahov vor dem Aufkommen des Horizonts der „Reihengräber“ trennen, sind durch zahlenmässig kleine Gruppen oder einzelne Körpergräber gekennzeichnet, die meistens ein reiches, almandinengeschmückte Gold — und Silberarbeiten enthaltendes Inventar aufweisen.

Die bodenständige Bevölkerung aus dem 5. Jh. kann nicht mehr unmittelbar erfasst werden, da das Gräberfeld in Bratei keine sichere chronologische Anhaltspunkte bietet (siehe Anm. 62—63). In Bratei wird ausschliesslich Einäscherung geübt, in einer Zeit in der dieser Ritus infolge der Bekehrung zum Christentum von der Körperbestattung ersetzt wird.

Für das 5. Jh. wurden unterschieden inventarlose oder dürftige Grabstätten (siehe Anm. 64—66), Gräber die nur Silberbeigaben enthalten (siehe Anm. 67—69) und reich ausgestattete Gräber, die sogenannten „Fürstengräber“ (siehe Anm. 70—74).

In die zweite Hälfte des 5. Jhs. wurde das zweite „Fürstengrab“ von Apahida, Velț und das hunnische Inventar von Moigrad datiert. Alle anderen Gräber können in die zweite Hälfte des 5. Jhs. datiert werden. Mit Ausnahme des hunnischen Grabes von Moigrad wurden sie vom ethnischen Gesichtspunkt den germanischen, alanisch-ostgotischen Stämmen — die sich bis nach Attilas Tod unter hunnischer Herrschaft oder im hunnischen Einflussbereich befanden — zugeschrieben. Im angehenden 5. Jh. dringen in Siebenbürgen die Gepiden ein, Ihre Bestattungsriten gehören zum Kreis der „Reihengräber“.